

Suomalaisen mediatutkimuksen historiaa 10

Tarmo Malmberg

Suomalaisen mediatutkimuksen historiaa -sarjassa esitellään tekijänsä uran tai alan kehityksen kannalta merkille pantavia töitä. Tarkoitus on samalla herättää kiinnostusta kotimaisen tutkimuksen historiaan, jonka kokonaisuus on edelleen laatimatta.

Mediavalistuksen esteet 3: tajuntateollisuus

Kaarle Nordenstreng. *Tajuntateollisuus: viestintäpolitiikan näköaloja*. Helsinki: Weilin+Göös, 1974.

Vaikka Gottfried Leibniz (1959 [1688–1690], 173–174) valitti jo 1600-luvun lopussa, että maailmassa on enemmän tietoa kuin kukaan ottaa selvää, alettiin informatorijähdyksestä puhua laajasti vasta toisen maailmansodan jälkeen. Tällöin syntyivät käsitteet kuten viestintä-, informaatio- ja mediayhteiskunta. Niiden kaikkien perussisältönä on ajatus siitä, että viestintä, merkityksenvaihto ja vuorovaikutus symbolien (sanojen, kuvien, numeroiden) avulla, on tullut yhteiskunnassa radikaalilla tavalla määrääväksi. Muutoksen edellytyksenä on ollut pitkälle edistynyt teollistuminen, kyky tuottaa symbolisia esityksiä joukkomitassa. Tätä korostaa tajuntateollisuuden käsite, joka on ollut yksi viestintä-, informaatio- ja mediayhteiskunnan käsitteiden edeltäjiä. Käsite koki lyhyen suosion 1960-luvulla ja seuraavalla vuosikymmenellä, Suomessa tajuntateollisuus-termi tuli muotiin talvella 1971 (Vehmas 1971, 139). Sitten se jäi pikku hiljaa pois käytöstä. Se on myös käsite, johon suomalaiset seitsemänkymmenluvun mediavalistajat tarttuivat. Esi-merkkinäni on Kaarle Nordenstrengin samanniminen kirja vuodelta 1974.¹

Tajuntateollisuudesta (*Bewusstseins-Industrie*) alkoi ensimmäisenä puhua länsisaksalainen kirjailija ja kulttuuriesseisti Hans-Magnus Enzensberger (1971 [1962]), joka vähän myöhemmin laati myös toisen aikanaan vaikutusvaltaisen mediateoreettisen kirjoituksen (Enzensberger 1970). Puhuessaan tajuntateollisuudesta Enzensberger halusi tehdä pesäeroa kulttuuriteollisuus-käsitteeseen, jonka Max Horkheimer ja Theodor W. Adorno (1947, 144–198) olivat esittäneet 1940-luvulla. Ero ilmeni kolmella tavalla. Ensinnäkään Enzensberger ei rajoittanut tajuntateollisuuden käsitettä taidekulttuuriin kuten Horkheimer ja Adorno, jotka tarkoittivat kulttuuriteollisuudella 1900-luvulle ominai-

sia uusia esteettisiä ilmiöitä, erityisesti viihdemusiikkia, näytelmäelokuvia ja radion välittämää (myös klassista) musiikkitarjontaa. Enzensbergerille tajuntateollisuus ulottui joukkoviestintävälineiden ulkopuolelle, hän katsoi, ettei esimerkiksi koululaitos jäänyt sen leviämislähtöiselle rauhaan. Toiseksi Enzensberger ei nähnyt tajuntateollisuutta luonteenomaisena pelkäämistä kapitalismille, ja näin sen selitys ei myöskään voinut nojata pelkäämistä marxilaiseen poliittisen taloustieteen kritiikkiin. Kolmanneksi Enzensberger katsoi, etteivät tajuntateollisuuden arvostelijatkaan tullut toimeen ilman sen tarjoamia vaikutuskeinoja. Siksi intellektuelleille ei enää tarjoutunut turvallista paikkaa tajuntateollisuuden ulkopuolella, jos he halusivat puhua aikalaisilleen. Näin tajuntateollisuuteen ei voinut suhtautua pelkäämistä kielteisesti. Mikään näistä ei ole Nordenstrengin käsitteelle antama merkitys. Sen sijaan hän samastaa tajuntateollisuuden ja joukkotiedotuksen, nykytermein joukkoviestinnän. Tämän Nordenstreng (1973a, 114) tekee niin, että tajuntateollisuus-yhdyssanan edellinen puoli tarkoittaa hänellä joukkoviestinnän subjektiivisia, ihmisten ajattelutapaan liittyviä ja jälkimmäinen puoli objektiivisia yhteiskunnallisia, erityisesti talouteen liittyviä puolia.

Tajuntateollisuus on kirjoituskokoelma, johon Nordenstreng on koonnut, joko selaisinaan tai muokattuina, eri tilaisuuksissa julkaisemiaan kirjoituksia vuosilta 1970–1974. Kirjan alaotsikko täsmentää tekijän intressin. Nordenstreng on ollut Suomessa äänekäin viestintäpoliittisen ajattelun ja viestintäpolitiikan tarpeen puolestapuhuja.² 1970-luku oli hänen tähtihetkensä, koska silloin näillä aiheilla oli yhteiskunnallista kysyntää niin kotimaassa kuin ulkomailla, etenkin Unescon piirissä. *Tajuntateollisuus*-kokoelman eräänlainen rinnakkaisteos onkin tekijän kymmenen vuotta myöhemmin julkaissut *The Mass Media Declaration of UNESCO* (Nordenstreng 1984): edellisessä paino on kansallisessa, jälkimmäisessä kansainvälisessä viestintäpolitiikassa. Molemmissa on kyse siitä mediatutkimuksen osa-alueesta, joka tarkastelee viestinnän yhteiskunnallista käyttötarkoitusta (Nordenstreng 1975, 302–303). Tarkastelu on sekä deskriptiivistä, faktoja analysoivaa, että normatiivista, toivottuja asiantiloja selvittävää. Yhteyden niiden välille luo mediavalistus. Yhteyttä voi selvittää osoittamalla, minkälaisen esteen valistuksen toteutumiseksi tajuntateollisuus muodostaa.

Ilmiönä tajuntateollisuus viittaa historialliseen tilanteeseen, jossa ihmisiin vaikuttaa yhä vähemmän se, mikä on heidän suora yhteiskunnallinen kokemuksensa, ja yhä enemmän se, mikä on heidän epäsuora, joukkotiedotusvälineiden kautta välittynyt kokemuksensa. Tilanne on Nordenstrengistä epätoivottava ja kaipaa korjausta viestintäpoliittisin toimenpitein. Näin on ensinnäkin, koska mediatarjonnalla on ratkaiseva merkitys kulutukseen nähden: sitä kulutetaan, mitä tarjotaan (s. 19). Siksi ei ole yhdentekevää, kuka omistaa mediat ja tekee päätökset sisällöntuotannosta, kuten nykyään sanotaan. Sisällöntuottajat eivät toiseksi ole kuitenkaan vapaita toimimaan mielensä mukaan, kapitalismin oloissa heidän on sopeutettava toimintansa markkinalakeihin. Tämä johtaa mediasisältöjen samankaltaistumiseen: määrä korvaa laadun (s. 27). Näin tiedotusvälineet eivät tarjoa todellisia vaihtoehtoja vaan antavat suppean kuvan maailmasta. Tämä puolestaan tarkoittaa vielä sitä, että mediat myötäilevät enemmistöikäistyksiä ja hylkivät poikkeavia ajattelutapoja: sovinnainen korvaa epäsovinnaisen (s. 31). Kaikissa näissä kolmessa suhteessa tajuntateollisuus toimii tehokkaana sosiaalisen kontrollin muotona, joka estää ihmisiä valistumasta. Yhteiskuntateoreettisen ongelman muodostaa se, miksi maailma on kulkenut tähän suuntaan.

Nordenstrengin lähtökohtana on marxilainen teoria yhteiskunnan taloudellisen perusrakenteen ja ideologisen ylärakenteen välisestä suhteesta (ks. myös esim.

Nordenstreng ja Varis 1973). Teorian mukaan ideologinen ylärakenne, eli henkinen kulttuuri laitoksineen, aina vastaa tai heijastaa taloudellisia omistussuhteita ja tuotantotekniikoita. Tajuntateollisuus sijoittuu kapitalismin tai porvarillisen yhteiskunnan kehityksessä siihen vaiheeseen, jossa taloudellinen toiminta kohdistuu hallitsevasti ideologisten tavaroiden tuotantoon, ei enää luonnonantimien hyödyntämiseen eikä kulutushyödykkeiden valmistamiseen. Tilanne on marxilaisen teorian kannalta paradoksaalinen, minkä Nordenstreng (1976, 461) itsekin toteaa (ks. myös Smythe 1977, 3): ero yhteiskunnan taloudellisen perustan ja ideologisen ylärakenteen välillä hälvenee, ja ideologiasta tuotannosta tulee talouden käynninvoima. Nordenstreng tulkitsee ajan hengen mukaisesti tilanteen siten, että tätä kautta ”ns. ideologinen säätely yhteiskunnassa lisääntyy” (s. 117). Viestintäpolitiikan tehtäväksi tulee tämän säätelyn, ”porvarillisen hegemonian” (esim. s. 9) lieventäminen, ellei purkaminen. Tehtävä edellyttää tieteen ja politiikan liittoa. Sama voidaan sanoa myös niin, että mediatutkimus tulee ymmärtää normatiivisena tieteenä, joka palvelee julkituotuja poliittisia päämääriä.

Nordenstreng uskoo tieteen ja tiedostuksen voimaan. ”Tutkimustieto murskaa myytit” (s. 44), hän kirjoittaa nähden kriittisen mediatutkimuksen valistuksen välineenä. *Tajuntateollisuus*-kokoelma tuokin hyvin esiin, kuinka kirjoittaja on sen 1800-luvun valistusooptimismin perillinen, joka vaikutti myös vanhan työväenliikkeen sivistysihanteisiin. Joukkotiedotusvälineet ovat Nordenstrengille ”valistus- ei virkistysvälineitä” (s. 99). Niiden tulee olla ”kansalle henkiseksi rikastukseksi” (s. 35), koska ”Suomen kansa [on] tiedonjanoista” (s. 100) ja koska ihmisten mediakäyttäytymistä ohjaa ”omaehtoinen henkisen kasvun tarve” (s. 99). Vuonna 1970 Nordenstreng ennusti, että huolimatta päinvastaisista ajan merkeistä ”yleensä ns. vakavan asian kysyntä tulee joukkotiedotuksen kokonaiskulutuksessa [lisääntymään]” (s. 118). Samaan hengenvetoon hän povasi, että vuonna 2000 suomalaisten medioiden parissa viettämästä ajasta leijonanosan veisi uutisten ja muiden asiaohjelmien seuraaminen. Sen sijaan selvään vähemmistöön jäisi viihteen ja taiteen äärellä vietetty aika, ”pako tämän päivän todellisuudesta päiväuniin, mielikuvituksen ja taidenautintojen maailmaan” (s. 99). Kielteinen suhtautuminen massa- tai populaarimediasisältöihin kuuluu samaan valistuksen aateperintöön. Nordenstrengille suurlevikkinen aikakauslehdistö Suomessa on ”pinnallista, tyhjänpäiväistä” (s. 35) ja television ohjelmatarjonta sisällöltään ”halpahintaista” (s. 48).

Viestintäpolitiikan peruslähtökohtana politiikkana on Nordenstrengille ”yhteiskunnan yleisten intressien huomioon ottaminen” (s. 148). Näin on, koska viestintäilmiöt muodostavat ”yhteiskunnan toiminnan kannalta elintärkeän alan [...] jota ilman yhteiskunnan opetus-, kulttuuri- ja poliittiset laitokset eivät tule toimeen” (s. 145). Siksi viestintäpolitiikkaa tulee harjoittaa kansanvaltaisesti ja valtiojohtoisesti. Ihanne olisi, että valtionhallintoon kuuluisi ”elin, jossa viestintäkysymyksiä tarkasteltaisiin keskitetysti pätevän selvitys- ja tutkimustyön pohjalta” (emt.). Ennen sellaisen perustamista voidaan kuitenkin luonnostella elimen tehtäväkenttä. Unescon asiantuntijaelimen, jonka jäsen Nordenstreng oli, kaavailujen mukaan viestintäpolitiikan harjoittaminen tulee ”aloittaa olemassa olevan tiedotustoiminnan tavoitteiden paljastamisesta”, mikä tarkoittaa ”arvopäämäärien erittelyä”. Tämä puolestaan edellyttää ”tutkimustietoa viestinnän yhteiskunnallisista vaikutuksista (’funktioista’) sekä yhteiskunnassa olevista viestinnän tarpeista” (s. 147). Pelkästään tätä kuvausta lukiessa voi syntyä vaikutelma, että viestintäpoliittinen mediatutkimus on lähinnä empiiristä tiedettä, joka kartoittaa arvopäämääriä ottamatta kantaa niiden toivottavuuteen (tätä kantaa Nordenstreng tuntuu edustaneen vielä vuonna 1969; ks. Himmelstrand ja Nordenstreng 1970 [1969], 2). Nordenstrengin

tavoite kirjassa on kuitenkin tajuntateollisuuden synnyttämien ongelmien poistaminen, ja siksi herää kysymys empiirisen ja normatiivisen puolen suhteesta viestintäpoliittisessa mediatutkimuksessa. Ongelmassa on kaksi puolta, jotka kaipaavat lisävalaistusta ymmärtääkseen, mitä Nordenstreng on tekemässä: 1) normatiivisen mediatutkimuksen yleinen perustelu ja 2) viestintäpoliittisen ratkaisun erityisisältö. Käsittelen kumpaakin.

1) Normatiivinen, siis joukkoviestintää arvottava mediatutkimus ei ollut ongelma 1900-luvun alussa, kun ala akatemisoitui Saksassa. *Zeitungswissenschaftin* tiedekäsitys nojasi henkietieteiden filosofiaan, jossa normatiivisella tutkimusotteella on oma sijansa empiiris-historiallisen ja teoreettis-systemaattisen tutkimusotteen rinnalla (Rothacker 1927, 21–26; Groth 1960, 9–31). Ongelmaksi normatiivisuus muodostui vasta, kun amerikkalainen *mass communication research* 1940-luvulla vakiintui. Sen ihanteena oli empiirinen sosiaalitutkimus, joka pitäytyy faktoissa. 1960-luvun niin kutsutussa positivismi-kiistassa (Adorno ym. 1969) tämä näkemys asetettiin kyseenalaiseksi, ja suomalainen 1970-luvun marxilainen mediatutkimus asettui Yrjö Ahmavaaran (1969) tuella samalle kannalle. Yhteiskuntatieteiden tieteenfilosofiassa ja metodologiassa kiista tunnetaan kysymyksenä arvovapaudesta (esim. Hintikka 1957). Historiallisesti sen lähtökohdan on muodostanut 1900-luvun alun niin sanottu arvoarvostelmakiista (saks. *Werturteilsstreit*; esim. Ferber 1959), jonka tunnetuin edustaja on Max Weber. Luonnehdin kysymystä hänen avullaan.

Weber (1973 [1904], 141–161) katsoo, että kulttuuria ja yhteiskuntaa käsittelevien kokemustieteiden tehtävänä ei voi koskaan olla sellaisten sitovien normien ja ideaalin selvilleasaanti, joista olisi johdettavissa ohjeita käytännölle. Mitä laajakantoisempi merkitykseltään kulttuuris-yhteiskunnallinen ongelma on, sitä vähemmän siitä saadaan yksiselitteistä tietoa kokemusteitse ja sitä enemmän painottuvat maailmankatsomukselliset tekijät. Siksi on erotettava tosiasiat ja arvot, tiedostus (*Erkennen*) ja arvotus (*Beurteilen*). Kantaa pidetään positivistisena, koska sen mukaan arvoarvostelmilla ja normatiivisilla väitteillä ei ole tiedollista sisältöä (esim. Kolakowski 1972 [1966], 16–17). Nordenstreng sen sijaan edustaa antipositivismia, koska positivismi hänen mukaansa on kärsinyt vararikon (*bankruptcy*; Nordenstreng 1976, 465). Siksi on tukeuduttava marxismiin ja sen dialektis-materialistiseen arvoteoriaan. Taustanaan Ahmavaara esittää Nordenstreng (emt., 464), että yhteiskunnan kehitys noudattaa objektiivisia lakeja, ja että näistä laeista voidaan tieteellisesti päätellä yhteiskuntien viimekätinen arvopäämäärä eli se ”miten asioiden tulisi olla”. Koska kyse on objektiivisista laeista, niiden olemassaolo ei riipu yksilöiden mielipiteistä. Totuutta ei ratkaista laskemalla ääniä (ks. Nordenstreng 1973b, 52).

Maailmanhistoria osoittaa Nordenstrengille, että yhteiskunnan hallitseva luokka on aina käyttänyt viestintää eräänlaisena tajuntateollisuutena, siis ihmisten tietoisuuden manipuloinnin välineenä (Nordenstreng ja Varis 1973, 394–400). Siirtymä alkuyhteiskunnasta moderniin yhteiskuntaan on ainoastaan tehnyt manipuloinnin keinot entistä tehokkaimmiksi ja hienovireisemmiksi. Tässä tilanteessa marxismin tehtävänä on toimia hallitsevaa trendiä vastaan, ja välineen siihen tarjoaa yhteiskunnan kehityslakien objektiivinen teoria. Sen avulla marxilainen mediatutkimus kykenee edesauttamaan sellaisen viestinnän syntymistä, joka lisää ihmisten tietoisuutta ja siten auttaa heitä torjumaan manipuloiduksi tuleamista. Tähän mediavalistukselliseen päämäärään tarvitaan yhteiskunnan yleistä etua ajavaa demokraattista viestintäpolitiikkaa.

2) Ennen 1970-luvun Suomea oli viestintäpolitiikka, normatiivisen mediatutkimuksen tavoin, voimissaan 1900-luvun taitteen molemmin puolin Saksassa (Groth 1948,

245–296). Kummassakin tapauksessa syykin oli sama: reaktio mediakapitalismiin. 1900-luvun vaihteessa kyse oli lehdistön kaupallistumisen ja kulttuuriteollistumisen luomasta uudesta tilanteesta, 1970-luvulla mediakehityksen globaalista tai niin sanotusti imperiaalistisesta tai uskonalialistisesta vaiheesta (ks. esim. Salinas ja Paldán 1979). Nordenstrengin kanta onkin paljolti sukua niille lehdistöpoliittisille äänenpainoille, joita olematta marxilaisia sanomalehdentutkijat ja lehdistöalan käytännön edustajat aikanaan Saksassa esittivät. Yhteys konservatiivisen ja sosialistisen viestintäpolitiikan välillä ei ole sattuma, Suomen tapauksessa niillä on jopa yhteinen tausta: Hegelin valtiofilosofia. Nordenstreng ei turhaan vetoa Snellmaniin (s. 100).

Tuija Pulkkinen (1996) on analysoinut liberaalin ja hegeliläisen kansalaisyhteiskunta- ja julkisuuskäsityksen eroja tavalla, joka auttaa ymmärtämään Nordenstrengin viestintäpoliittisen kannan ”snellmanilaista” peruslinjaa (lainausmerkit siksi, ettei Nordenstreng perustele laajemmin tätä yhteyttä). Pulkkinen vinkistä päädytään seuraavanlaiseen vastakkainasetteluun. Liberaalin käsityksen mukaan, sellaisena esimerkiksi kuin Jürgen Habermas (1962) sen esittää, julkisuutta ja sananvapautta tarvitaan, jotta yhteiskunta voi tulla tietoisiksi itsestään ja koordinoida omaa toimintaansa. Tämä tapahtuu julkisen keskustelun avulla, jonka lopputuloksen oleva yleinen mielipide edustaa kollektiivin käytännöllistä järkeä, on sen valistunut muoto. Yleinen mielipide puolestaan ohjaa valtiollista päätöksentekoa sitoen sen kansan tahtoon. Hegelillä (1973 [1821], 483–490) taas yleinen mielipide on arkiymmärryksen (*des gesunden Menschenverstandes*) ilmaus, jolta puuttuu järjen yleinen sitovuus. Julkista vapaata keskustelua tarvitaan, mutta lähinnä sivistämisen välineenä (*Bildungsmittel*), jonka avulla kansalaiset tulevat tietoisiksi yhteiskunnan tilasta ja omista tarpeistaan (Bavaresco 1998, 166–170; ks. myös Kervégan 1986, 45–46). Näin julkiselta keskustelulta ei tule odottaa liikoja. Järkeä Hegelille edustavat filosofiset tieteet, joiden tulokset muodostetaan dialektis-loogisen päättelyn, ei keskustelun lopputuloksena, vaikka arkiymmärrys voikin toimia sen lähtökohtana. Näkemysten erosta seuraa kaksi vastakkaista vapauden, myös sananvapauden käsitettä. Toinen korostaa antiikille ominaista valtion, toinen uudelle ajalle ominaista yksilön vapautta (Constant 1997 [1819]); viime vuosikymmenien journalismikeskustelussa suunnilleen samasta on puhuttu erona kommunitaristisen ja liberalistisen näkemyksen välillä (Merrill 1997). Kyseessä on dikotomia, jolla myös Nordenstreng operoi. Siksi hänen viestintäpoliittisen näkemyksensä sanottua snellmanilaisuutta voi selittää tätä kautta. Ongelman valaisemiseen sopii kansainvälisen viestinnän tutkimus, jota Nordenstreng käsittelee *Tajuntateollisuus*-kokoelman loppuosassa ja jolle kokoelman rinnakkaistyö *The Mass Media Declaration of UNESCO* on omistettu.

Kansainvälisen viestintäpolitiikan tutkimuksen tärkeänä empiirisenä lähtökohtana Nordenstrengille on Tapio Variksen tutkimus *International Inventory of Television Programme Structure and the Flow of TV Programmes between Nations* (1973; ks. myös Varis 1974). Työn keskeisenä tuloksena on maailman tv-ohjelmavirtojen epätasapaino, niin että esimerkiksi suomalaiset katsovat amerikkalaisia mutta amerikkalaiset eivät suomalaisia ohjelmia (vrt. Malmberg 2021, 162–163). Tämän tapaisista empiiristä faktoista Nordenstreng johtaa kaksi arvoa. Toinen on kansainvälisen viestinnän tasapainotamisen arvo, jonka mukaan kaikilla, eikä ainoastaan keskusmailla on oikeus saada äänensä kuuluville maailmalla. Toinen on suvereenisuuden arvo, jonka mukaan jokaisella maalla on itsemääräämisoikeus media-asioissa – latinaksi *cuius regio, eius informatio*, kuten Paul Roth uskonpuhdistuksen vuosisadan doktriinia mukaillen on todennut (Haa-

taja, Pietilä ja Pietiläinen 1996, 372). Molempia arvoja, kaikkien kansakuntien yhdenvertaisuutta ja itsenäisyyttä kansainvälisen viestinnän järjestämisessä, voidaan perustella Snellmanin avulla. Yhteinen kosketuspinta konservatiivi Snellmanin ja sosialisti Nordenstrengin välillä löytyy valtiopluralismista ja kapitalismikriittisyydestä.

Teoksessaan *Valtio-oppi* esittää Snellman (1928 [1842]) Hegelin hengenfilosofiasta perimänsä idealistis-spekulatiivisen näkemyksen maailmanhistoriasta sekä kansakuntien asemasta siinä. Näkemys on valtiopluralistinen, koska Snellman ei oleta historian kehittyvän kohti yhtä maailmanhallitusta, joka poistaa valtioiden erot. Kansakunnat valtioiksi järjestäytyneinä ovat historian subjekteja, jotka toteuttavat hengen tarkoitusta, vapauden realisointia maailmassa. Tämä tapahtuu sitä kautta, että henki tulee yhä tietoisemmaksi itsestään, mikä tarkoittaa entistä korkeampaa sivistystä tai humaniteettia, ihmisyyttä (Snellman 1982 [1846]). Siksi jokaisella sivistyksensä avulla itsenäisyytensä lunastaneella kansalla on oikeus ja velvollisuus vaalia omaa erityislaatuaan. Vain näin voidaan turvata hengen monimuotoinen kehitys. Yhden ainoan kansan jatkuva ylivoimaisuus johtaisi taas kulttuurien samankaltaistumiseen, homogenisoitumiseen, minkä seurauksena sivistys ei enää edistyisi (Snellman 1928 [1842], 275). Elinkeinovapaus ja vapaakauppa, siis kapitalistisin periaattein järjestetty talouselämä sotii sivistyksen monimuotoisuutta vastaan, koska se kasaa varallisuutta harvojen käsiin ja syventää yhteiskunnallista kuilua hyvä- ja huono-osaisten välillä (Euroopan hulluna vuonna 1848 Snellmania haukuttiin kommunistiksi; Rein 1904 [1898], 572; Snellmanin ja Marxin kannan yhtenevyyksistä ks. Teljo 1934, 121–122). Siksi Snellman suhtautuu penseästi elinkeinovapautteen ja ”kapitalistiseen orjuuteen”, vaikka näkeekin että kehitys kulkee tähän suuntaan. Ainoa keino niiden haittavaikutuksia vastaan on kansansivistys (Snellman 1928 [1842], 139). Idealisti Snellmanin ajatuskuviolle löytyy vastine materialisti Nordenstrengiltä.

Snellmanin Hegeliltä saatua maailmanhengen käsitettä vastaa Nordenstrengillä Marxilta saatu historian käsite. Sen mukaan maailmanhistoria on luokkataisteluiden historiaa, jonka kuluessa valtaa pitävät manipuloivat eri viestintä- ja mediavälinein hallittujen tajuntaa. Manipulaatio ei ole kuitenkaan täydellistä. Tiedostavat yksilöt ja ryhmät, ne jotka tuntevat historian lainalaisuuksia, kykenevät asettumaan manipulaatiota vastaan ja laajentamaan vapauden valtakunnan rajoja. Emansipaatiolla on kaksi päänäyttämöä, kansallinen ja kansainvälinen. Kansallista viestintäpolitiikkaa tarvitaan, jotta valtiot voivat itsenäisesti päättää, miten ne organisoivat mediaolot maansa rajojen sisällä. Kansainvälistä viestintäpolitiikkaa taas tarvitaan, jotta valtiot voivat yhdessä sopia, miten ne keskinäiset viestintävirtansa järjestävät. Kummassakin tapauksessa Nordenstreng puolustaa kapitalismikriittisin aseina valtiopluralismia, kaikkien itsenäisten kansakuntien suverenisuutta. Kapitalismikritiikin ja valtiopluralismin suhde tulee hyvin esiin kysymyksessä kulttuuri- ja mediaimperialismista tai -kolonialismista, joka oli aikakauden kriittisen mediatutkimuksen avainongelma. Nordenstrengin *Tajuntateollisuus*-teoksen vertaaminen yhdysvaltalaisen Herbert I. Schillerin kirjaan *Mass Communications and American Empire* (1969) valaisee yhteyttä.

Schillerin työtä on pidetty mediaimperialismitutkimuksen klassikkona (Boyd-Barrett 2015, 38–42; kritiikkinä ks. Saarikoski 1983). Nordenstreng oli tutustunut sen tekijään kokousmatkalla vuonna 1966, ja ilmeisesti ruotsalainen Edward Ploman sai hänet kiinnittämään huomiota tämän uunituoreeseen kirjaan (Nordenstreng 1993, 255 ja 261). Kiinnostus ei ihmetytä, koska Schillerin ja Nordenstrengin opukset muistuttavat paljossa toisiaan. Kummatkin ovat hengeltään ja sanankäytöltään kiistakirjoituksia, joiden

tukena on tutkittua tietoa. Kummatkin ovat kapitalismikriittisiä, medioiden kaupallistumista vastaan, uskoen joukkoviestintään valistuksen ja sivistyksen välineenä. Schiller on jopa eräänlainen ”Amerikan Ahmavaara” ajatellessaan, että yleisradio voi toimia yhteiskunnan avantgardena, kunhan se noudattaa informatiivista ohjelmapolitiikkaa (*entertaining while educational*; Schiller 1969, 155). Sekä Schiller että Nordenstreng ovat lisäksi anti-imperialisteja. Heidän silmätikkunaan on USA, joka ensin Hollywoodin elokuva tuotannon ja sitten televisio- ja satelliittiviestinnän avulla oli 1900-luvun vanhetessa alkanut hallita kulttuuri- ja mediatarjontaa ympäri maailmaa. Tämä teki ajankohtaiseksi viestintäpolitiikan, joka yhdisti valtiopluralismin kapitalismikritiikkiin. Siinäkin voidaan nähdä Nordenstrengin snellmanilainen vire.

Snellmanille kansakunnan itsenäisen olemassaolon perusta on kansanhengessä, joka saa ilmaisunsa kansan kielessä ja sivistyksessä, nykytermein kulttuurissa. Jos kansallinen kulttuuri häviää, ei kansalla ole enää identiteettiä. Snellman jopa katsoi, että maan sotilaallinen miehitys on pienempi paha kuin kulttuurinen: edellinen ei vielä välttämättä uhkaa kansan kollektiivista minää, mutta jälkimmäinen uhkaa (Pulkkinen 1983, 74). Samassa hengessä taistelee Nordenstreng liberalistista vapaan tiedonkulun (*free flow of information*) oppia vastaan, joka toimi amerikkalaisen mediaimperialismin aatteellisena filosofiana.³

Jos mediatutkimuksen historiassa on yksi kirjoitus, joka ei ole jättänyt Nordenstrengiä rauhaan, se on Fred S. Siebertin ”The Libertarian Theory” (1956). Siebertin artikkeli on historiallinen katsaus liberalistisen sananvapausajattelun kehitykseen 1600-luvulta 1900-luvulle.⁴ 1960-luvun lopulta aina 2010-luvulle Nordenstreng on palannut Siebertin tekstiin ja siinä esitettyyn sananvapaus-käsitteeseen (Himmelstrand ja Nordenstreng 1970 [1969], 4; Nordenstreng 1997; Christians ym. 2009, 3–5; Nordenstreng 2013). Nordenstrengin kiistelyn siebertiläisen näkemyksen kanssa voi ymmärtää, kun ottaa huomioon antiikin vapauskäsitteiden sellaisena kuin se tulee esiin Snellmanin valtiofilosofiassa (Snellmanin elämäkerran laatija puolustaa aikalaisten tähän epämoderniin piirteeseen kohdistamaa arvostelua; Rein 1904 [1898], 355–356). Kysymys oli erityisen ajankohtainen *Tajuntateollisuus*-kirjan ilmestymisen vuosikymmenellä, kun valtiojohtoista sananvapauskäsitteistä korostaneen Neuvostoliiton kanta vaikutti Suomessa myös Nordenstrengiin.

Nordenstreng omaksui kollektivistis-valtiokeskeisen ja sosialistis-antikapitalistisen vapauskäsitteiden ajamisen aina siinä määrin, että häntä yhdessä kollegojensa Schillerin ja Dallas W. Smythen kanssa pidettiin jopa Neuvostoliiton ”läntisinä kunniakirjeenvaihtajina” (*honorable correspondants basés à l’Ouest*; Bertrand 1985, 66; vrt. myös Haataja, Pietilä ja Pietiläinen 1996). Nordenstrengin kannan ongelman, johon syytös perustuu, voi muotoilla Snellmanin avulla seuraavasti. Snellman yrittää yhdistää hegeliläisen hengen kaksi puolta, absoluuttisen ja objektiivisen. Absoluuttinen henki, Snellmanilla yleisinhimillinen sivistys ihmiskunnan kehityksen eräänlaisena oletettuna raja-arvona, ilmenee itsenäisten kansakuntien erityisissä objektiivisissa kulttuurimuodoissa ja -laitoksissa. Näkemykseen Snellman tekee kaksi lisäoletusta. Toisen mukaan sivistys tai kulttuuri pysyy elävänä ainoastaan, kun jokainen kansakunta pyrkii kehittämään sitä yhä korkeammalle tasolle. Toisen mukaan kunakin aikakautena kulttuurikehityksen eturintamaa edustaa jokin tietty kansakunta, joka siten toimii esikuvana muille. Jussi Teljo (1934, 84–85) viittaa ristiriitaan näiden kahden ajatuskuvion välillä, joista edellistä voi kutsua kulttuurinationalistiseksi, jälkimmäistä kulttuurikosmopoliittiseksi: Miten yhdis-

tää kansallisen kulttuurin suvereniteetin varjelu sen välttämättömään avaamiseen maailmankulttuurille, siis sille sivistyksen yleiselle kehitykselle, jonka seuraaminen velvoittaa kansakuntaa? Vastaus on, että kansallinen kulttuuri on silloin suvereeni, kun se itsenäisesti ja ilman alistussuhdetta omaksuu maailmankulttuuria tarjoten sen käyttöön oman panoksensa. Nordenstreng voi katsoa käsittelevän kysymystä journalismietiikan avulla.

Nordenstrengin kiinnostus joukkoviestintään kohdistuu journalismiin ja journalistikoulutukseen. Siksi hänen teoreettisten pohdintojensa keskiössä on kysymys toimittajan ammatista ja sen etiikasta. *Tajuntateollisuus*-työssä hän käsittelee tulevaisuuden toimittajalta vaadittuja valmiuksia (s. 115–124) ja *The Mass Media Declaration of UNESCO*-työssä journalistietiikkaa. Maailman toimittajajärjestöjen eettiset normistot (*ethical codes*) muodostavat Nordenstrengille sen journalistisen sivistyksen yleisen standardin, eli hegeliläisittäin kunkin aikakauden journalistisen hengen objektiivisen muodon, jonka valossa toimittajan ammatin kansallisiakin kysymyksiä tulee tarkastella. Korostaakseen normistojen yleistä pätevyyttä Nordenstreng (1984, 36) kutsuu niitä valistuneeksi maailmanmielipiteeksi (*enlightened world opinion*). Osoittamalla, että suunnilleen samat arvot toistuvat kansallisissa toimittajajärjestöjen huoneentauluissa, hän samalla osoittaa ne sivistysnormit, jonka avulla kaikkea journalistista joukkoviestintää tulee arvioida. Keskeisimpinä niistä ovat arvot kuten totuudenmukaisuus. Tästä Nordenstreng päätyy liberalistisen sananvapauskäsityksen kritiikkiinsä, jonka ydin tiivistyy siihen, että liberalistinen käsitys

ei millään tavalla erottele viestinnän sisältöjä, vaan asettaa esimerkiksi valheellisten tietojen ja sodan lietsonnan periaatteessa yhtä tavoiteltaviksi päämääräksi kuin tosiasioiden välittämisen ja rauhanomaisen viestinnän (s. 133–134).

Ajatukseen tiivistyy samalla Nordenstrengin teoreettisen ja käytännöllisen uran eräänlainen *credo*, valistusfilosofialle ominainen usko järjestötöihin ja niiden avulla tapahtuvaan maailman ristiriitojen rauhoittamiseen, 1970-luvulla liennytyskehityksen tukemiseen huippukohtanaan Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökokous (ETYK) Helsingissä vuonna 1975.

Kaarle Nordenstreng (s. 1941) on suomalaisen mediatutkimuksen *grand old man*, jonka ura tutkijana ja käytännön miehenä on ollut pitkä ja vaiheikas (henkilötiedoista ks. Kuka kukin on 2009, 706; Tampereen yliopisto 2009). Koulutukseltaan Nordenstreng on psykologi, mutta semanttisen erottelun metodia käsittelevänsä väitöskirjansa (Nordenstreng 1969a; vrt. myös Ahmavaara ja Nordenstreng 1970, 71–101) jälkeen hän on sittemmin omistautunut kokonaan mediatutkimukselle. Tuoreena tohtorina Nordenstreng päihitti varttuneemmat vastahakijansa ja nimitettiin Tampereen yliopiston tiedotusopin professorinvirkaan vuonna 1971 (ks. Jyränki, Littunen ja Repo 1971); liki 38-vuotisen professorikautensa päätteeksi Nordenstreng jäi eläkkeelle vuonna 2009. Vauhtia yliopistouralleen Nordenstreng oli hakenut Yleisradion tutkimustoiminnan piirissä (sen aikalaiskuvausksina ks. Nordenstreng 1965; 1966; 1967). Yleisradio eli pääjohtaja Eino S. Repo auttoi häntä myös kansainvälisten kontaktien luonnissa (Nordenstreng 1993, 267). Tällä oli tärkeä merkitys Nordenstrengin myöhemmälle toiminnalle. Kokemustaan, jonka Nordenstreng kotimaassa oli hankkinut viestintäpoliittisen komitean varapuheenjohtajana vuosina 1972–1974, hän sovelsi Unescon piirissä ja myös päinvastoin. Nordenstreng toimi Unescon konsulttina joukkotiedotusosalalla 1969–1982. Hän oli myös mukana seitsemänkymmenluvulta seuraavalle vuosikymmenelle jatkuneessa ”suuressa

väittelyssä” (*great debate*; Nordenstreng 1984, 68), jota käytiin Unescon vuoden 1978 joukkoviestin- tai mediaajulistuksen ympärillä. Aihe tunnetaan kysymyksenä Uudesta kansainvälisestä tiedotusjärjestyksestä (UKTJ), kuten termi silloin suomeksi kuului (*new international information order*; käsitteestä ks. Varis 1979; Nordenstreng 1984; 1993).

Nordenstrengin asemaa ja kansainvälistä näkyvyyttä lisäsi se, että hänet valittiin vuonna 1976 kansainvälisen toimittajajärjestö IOJ:n (International Organization of Journalists, venäjäksi MOŽ, Meždunarodnaja organizatsija žurnalistov) puheenjohtajaksi. Järjestön päämaja sijaitsi Prahassa, ja muutenkin se myötäili kannanotoissaan sosialististen maiden näkemyksiä. Neuvostoliiton hajottua Nordenstreng jätti puheenjohtajan paikan vuonna 1990 (kriittinen arvio IOJ:sta ja Nordenstrengin roolista sen johdossa on Haataja, Pietilä ja Pietiläinen 1996; Nordenstreng 2020 on tekijän oma versio johtamansa järjestön vaiheista). Nordenstreng (1995, 122–129) on katsonut myöhemmin, että IOJ:n ajama käsitys sitoutuneesta ja demokraattisesta journalismista oli ollut edelläkävijä. Tukea käsityskannalle tarjosi 90-luvulla herännyt ajatus kansalaisjournalismista (Rosen 1994; Heikkilä ja Kunelius 1997; vrt. Christians ym. 2009, 58–64). Se palautti kunniaan yhteiskunnallisesti aktiivisen toimittajan ihanteen sekä samalla häivytti mediatutkimuksen ja politiikan välistä rajaa.

Nordenstrengin julkaisutoiminta on laaja. Hän on ollut erityisen ahkera artikkelien kirjoittaja ja yhteisjulkaisujen toimittaja. Artikkeleita ja vastaavia oli jo 1990-luvulla ilmestynyt yli 300 (Servaes ja Lie 1997, 238), ja kokoelmia hän on toimittanut säännölliseen tahtiin ensimmäisestä (Nordenstreng 1969b) toistaiseksi viimeiseen (Thusu ja Nordenstreng 2020). Nordenstreng kuuluu siihen sodanjälkeiseen yhteiskuntatieteilijöidemme sukupolveen, joka uransa alusta alkaen suuntautui tietoisesti englantilaiselle kielialueelle. Jo varhain hän piti Yhdysvaltoja mediatutkimuksen ”emämaana” (Nordenstreng 1972, 114). Se oli myös hänen luonnollisena viitekehysenään ensimmäisillä pohjoismaisilla alan tutkijapäivillä Oslossa kesäkuussa 1973, jolloin hän muista pääpuhujista poiketen käytti kokouskielenä englantia (Nordenstreng 1973b). Pohjois-Amerikasta Nordenstreng myös löysi kaksi kollegaa, amerikkalaisen Schillerin ja kanadalaisen Smythen, jotka ovat edustaneet hänelle kriittisen mediatutkijan mallia (ks. Nordenstreng 1993; 2016). Voimakas sitoutuminen anglosaksiseen ja englantia puhuvaan tiedemaailmaan on estänyt Nordenstrengiä näkemästä sitä, kuinka paljon yhteistä hänellä on saksalaisen tutkimusperinteen kanssa.⁵ Paljon puhuva esimerkki on Karl Bücher (1847–1930). Esimerkki osoittaa, miten 1970-luvun – ja 2000-luvun alkupuolen – mediapoliittinen kysymyksenasettelu on jatkoa sille, mistä keskusteltiin 1900-luvun taitteessa.

Bücher kuuluu niihin saksalaisiin historiallisen kansantaloustieteen edustajiin, jotka 1800-luvun jälkipuoliskolla kiinnittivät huomiota viestintävälineisiin, erityisesti lennättimien ja sanomalehteen, koska näiden yhteiskunnallinen merkitys oli selvästi kasvanut (Groth 1948, 245–300; englanninkielinen standardiesitys aiheesta on Hardt 1979, 41–131). Bücher piti vuodesta 1884 alkaen ensimmäisenä yliopistollisia medialuentosarjoja sanan nykymielessä. Nordenstrengin (esim. 1977b, 280–281) tavoin hänen lähestymistapaansa luonnehti kokonaisvaltaisuus ja normatiivisuus tai viestintäpoliittisuus. Bücher käsitti sanomalehden osaksi kulttuurihistoriaa, ei erillisilmioksi. Kulttuuri-käsite oli tällöin laaja, henkityeellisessä ajattelussa kulttuuriin eivät kuulu ainoastaan tiede, taide ja uskonto, vaan myös valtio, talouselämä ja tekniikka (vrt. Groth 1963, 333–674; 1966). Lisäksi Bücher, kuten Nordenstrengkin (1973a), käsitti lehdistön kansantaloudellisen merkityksen tärkeäksi. Tämä antoi hänelle aiheen lehdistöpoliittisiin ehdotuksiin (hän oli yliopistollisessa luentotoiminnassaan alusta alkaen käsitellyt näitä viestintäpoliittisia

kysymyksiä). Ehdotukset kohdistuivat kahtaalle, lehdistörakenteeseen ja yliopiston ope-
tustoimintaan.

Bücherin perusajatuksena oli, että koska sanomalehdistä mainostensa kautta oli tullut välttämätön osa kapitalistisen talouden pyörittämistä, side lehtien ja taloudellisten intressien välillä tuli katkaista. Siinä missä Nordenstreng ajaa samaa vaatimalla medioiden demokraattisen kontrollin lisäämistä, pani Bücher toivonsa lehdistön osittaiseen sosialisointiin tai pikemmin kunnallistamiseen. Vuonna 1919 hän laati Baijerin talousministeriölle ehdotuksen, joka hengeltään muistutti Neuvosto-Venäjällä tapahtunutta lehdistön uudelleen organisointia; lehdistön valtiollisesta suitsimisesta käytiin silloin Saksassa yleistä keskustelua. Lakiehdotuksen (Bücher 1921, 319–329; käänös englanniksi ks. Hardt 1979, 130) nojalla sanomalehtien ilmoitus- ja mainostoiminta tuli kunnallistaa, siis ottaa julkisen vallan tehtäviksi. Bücher ehdotti lisäksi julkisin varoin kustannettua ja joka kotiin jaettavaa sanomalehteä, mikä oli myös Nordenstrengin pitkän tähtäyksen tavoite Suomessa (s. 101). Lehtien lisäksi piti Bücherin (1915) suunnitelmassa uudistaa myös yliopistoa: oli aloitettava akateeminen toimittajakoulutus. Siinä missä edellinen idea jäi paperille, toteutui jälkimmäinen. Bücheristä tuli vuonna 1916 Leipzigin yliopiston sanomalehtiopin professori; tapahtumaa pidetään akateemisen mediatutkimuksen vakiintumisen lähtölaukauksena. Samalla Bücher loi pohjan sille yliopistolliselle toimittajakoulutukselle, jonka Tampereen yliopiston edeltäjä Yhteiskunnallinen Korkeakoulu aloitti vuonna 1925 (Rasila 1973, 43–46). Siis myös tässä mielessä Bücher on Nordenstrengin varhainen edeltäjä.

Vaikka Nordenstreng on sivuuttanut saksalaiset edeltäjänsä, hänen vaikutuksensa ulkomaiseen mediatutkimukseen ei ole rajoittunut Englantia puhuvaan maailmaan. Hänen *Tiedotusoppi*-teoksensa (1975) käännettiin tuoreeltaan lyhennettynä ruotsiksi (Nordenstreng 1977b). Käänös oli vuosina 1977–1986 yksi alan ruotsalaisten väitöskirjattajien ahkerimmin siteeraamista töistä (Carlsson 1988, 34). Vielä yli 40 vuotta ilmestymisestäään sitä on Ruotsissa käytetty lähteenä (Bengtsson ym. 2017, esim. 43). Seitsemänkymmenluvun Neuvosto-Viron mediatutkijat Nordenstreng tavoitti puolestaan Suomen avulla (Lauristin 1979, 285–286). Espanjaa puhuvat saivat jo varhain lukea Nordenstrengiä (1969c) äidinkielellään, kun tämä julkaisi pääosin käänöksen aiemmin suomeksi ilmestyneistä esityksistään (erit. Nordenstreng 1967). Sanottu varhainen tuttavuus voi osaksi selittää sitä, miksi katalonialainen Miquel de Moragas Spa (1981, 126–131) antaa alan historioteoksessaan näyttävän sijan ”suomalaiselle koulukunnalle”.

Nordenstreng on saanut loppuikänsä kärsiä *Tajuntateollisuus*-kokoelman ja muiden saman aikakauden tekemisiensä maineesta. Esimerkiksi Ville Perna (2021, 219–241) kutsuu tätä aikakautta Suomen historian ”pimeäksi vuosikymmeneksi” pitäen Nordenstrengiä eräänlaisen henkisen ”keskiajan” (emt., 7) edustajana. Jos kuitenkin näkee marxismin valistusfilosofian laillisena perillisenä, ja Nordenstrengin tämän perinteen snellmanilaisena jatkajana, hänen toimintansa asettuu toiseen valoon.

Snellmanin valtiofilosofia on toiminnan filosofiaa. Henki kutsuu ihmisiä täyttämään tehtävänsä, joka on isänmaan ja ihmiskunnan palveleminen. Yksilön ei tule tavoitella henkilökohtaista onnea. Hänen onnensa on toiminnassa korkeampien päämäärien, viime kädessä maailmanhengen hyväksi, niin että syntyy ”jotakin suurta, joka jää eloon hänen jälkeensäkin” (Snellman (1928 [1842], 206). Tätä varten yksilön on tiedettävä, mitä aikaa hän elää ja mitä aika häneltä vaatii, ja tahdottava toimia ajan vaatimusten mukaisesti. Yksilö saattaa tulkita ajan kutsun väärin. Mutta jotta hän kykenee toimimaan poliittisesti eli saamaan aikaan jotain suurta, mikä vaikuttaa isänmaan ja ihmiskunnan

kohtaloihin (vrt. Teljo 1934, 76), häneltä vaaditaan tahdonrohkeutta erehtymisen hinnallakin: ”Uskalla! – Onnistu tai kaadu!” (Snellman 1928 [1842], 181.) Tällaiset ratkaisut, joita tekemällä yksilö pelaa korkein, maailmanhistoriallisin panoksin, samalla ratkaisevat sen, onko hänen toiminnallaan menestymisen edellytyksiä – eli perustuuko toiminta todellisuuteen vai pelkästään harhakuvitelmiin (Kaila 1941, 15). Mediavalistuksen vuosikymmenellä Nordenstreng vastasi aikansa haasteeseen ja teki ratkaisunsa. Ajan merkit osoittivat, että historia oli hänen ajamansa asian puolella, kuten IOJ:n tuore puheenjohtaja julisti vuonna 1976 (*historical tendencies are on our side*; Nordenstreng 2020, 231). Hetken näytti siltä, että toisenlainen mediamaailma oli mahdollinen (Stormbom 1970, 42). Sitten tilanne muuttui, jätettiin hyvästit Snellmanille (Pulma 1988) – kunnes tuli 2010-luku, ja sosiaalinen media nousi yleiseksi puheenaiheeksi.

Vihapuheen, algoritmien ja uusien mediamonopolioiden aikakaudella ovat vanhat, 1970-luvun kysymykset palanneet takaisin. Nyt tutkijat voivat kollegojensa myötähäpeää kokematta julistaa, että medioilla on suuri vaikutus, niin että niiden avulla voidaan entistä täydellisemmin hallita ihmisten tajunnansisältöjä ja käyttäytymistä (Couldry ja Hepp 2017, esim. 131 ja 233, esittää uuden version manipulaatioteesistä; vrt. Couldry ja Mejias 2019). Samoin jopa liberaalia maailmanjärjestystä ajava Euroopan unioni vaatii viestintäpolitiikkaa, jolla rajoittaa Facebookin ja Googlen tapaisten kapitalististen mediayritysten toimintaa. Puhumattakaan viimeksi vuonna 2020 alkaneen koronaepidemian aikana kannatusta saaneesta ajatuksesta, jonka mukaan totuudenmukaista journalismia ja vaeuutisia ei sananvapauden nimissä voi asettaa samalle viivalle. Yhteiskunnan yleisen edun niin vaatiessa jälkimmäisiä on mahdollista ja jopa luvallista sensuroida. Kukaan ei enää pidä näitä käsityksiä ”neuvostomyönteisinä” eli ”epälänsimaalaisina”. Näyttäisi siis siltä, että Nordenstrengin iloksi seitsemänkymmenluvun toinen, tai 1900-luvun taitteen kolmas, näytös on alkanut.

Kirjallisuus

- Adorno, Theodor W., Ralf Dahrendorf, Harald Pilot, Hans Albert, Jürgen Habermas ja Karl R. Popper. 1969. *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*. Neuwied: Luchterhand.
- Ahmavaara, Yrjö. 1969. *Yhteiskuntatieteen kyberneettinen metodologia: positivismin kritiikki*. Helsinki: Tampere.
- Ahmavaara, Yrjö ja Kaarle Nordenstreng. 1970. *Transformation Analysis of Statistical Variables: An Introduction of Group-Theoretical Ideas into Multivariate Analysis*. Helsinki: The Westermarck Society.
- Bavaresco, Agemir. 1998. *La théorie hégélienne de l'opinion publique*. Paris: L'Harmattan.
- Bengtsson, Stina, Göran Bolin, Michael Forsman, Peter Jakobsson, Sofia Johansson ja Per Ståhlberg. 2017. *Medielandskap och mediekultur – en introduktion till medie- och kommunikationsvetenskap*. Stockholm: Liber.
- Boyd-Barrett, Oliver. 2015. *Media Imperialism*. Los Angeles: Sage.
- Bertrand, Claude-Jean. 1985. ”L'impérialisme culturel américain, un mythe?” *Esprit* mai: 63–76.
- Bücher, Karl. 1915. *Unsere Sache und die Tagespresse*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- Bücher, Karl. 1921. ”Zur Frage der Pressreform.” *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* 76 (3): 296–331.
- Carlsson, Ulla. 1988. ”Masskommunikationsforskning i Sverige 1977–1987: en översikt.” *NORDICOM-Nytt/Sverige* 1–2/1988: 13–36.
- Christians, Clifford G., Theodore L. Glasser, Denis McQuail, Kaarle Nordenstreng ja Robert A. White. 2009. *Normative Theories of the Media: Journalism in Democratic Societies*. Urbana: University of Illinois Press.

- Constant, Benjamin. 1997 [1819]. "De la liberté des anciens comparée à celle des modernes." Teoksessa Benjamin Constant. *Écrits politiques*, 589–619 ja 834–838, toimittanut Marcel Gauchet. Paris: Gallimard.
- Couldry, Nick ja Andreas Hepp. 2017. *The Mediated Construction of Reality*. Cambridge: Polity.
- Couldry, Nick ja Ulises A. Mejias. 2019. *The Costs of Connection: How Data Is Colonizing Human Life and Appropriating it for Capitalism*. Stanford: Stanford University Press.
- Enzensberger, Hans-Magnus. 1971 [1962]. "Bewusstseins-Industrie." Teoksessa Hans-Magnus Enzensberger, *Einzelheiten I: Bewusstseins-Industrie*, 7. painos, 7–17. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Enzensberger, Hans Magnus. 1970. "Baukasten zu einer Theorie der Medien." *Kursbuch* 20: 159–186.
- Ferber, Christian von. 1959. "Der Werturteilsstreit 1909/1959: Versuch einer wissenschaftsgeschichtlichen Interpretation." *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 11: 21–37.
- Groth, Otto. 1948. *Die Geschichte der deutschen Zeitungswissenschaft: Probleme und Methoden*. München: Konrad Weinmayer.
- Groth, Otto. 1960. *Die unerkannte Kulturmacht: Grundlegung der Zeitungswissenschaft (Periodik)*. Bd. 1: *Das Wesen des Werkes*. Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Groth, Otto. 1963. *Die unerkannte Kulturmacht: Grundlegung der Zeitungswissenschaft (Periodik)*. Bd. 5: *Das Wirken des Werkes/1*. Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Groth, Otto. 1966. *Die unerkannte Kulturmacht: Grundlegung der Zeitungswissenschaft (Periodik)*. Bd. 6: *Das Wirken des Werkes/2*. Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Haataja, Lauri, Jyrki Pietilä ja Tuomo Pietiläinen. 1996. *Demokraattinen journalisti: suuri suomalainen sillanrakennus maailman mahtavimmassa järjestössä*. Porvoo: WSOY.
- Habermas, Jürgen. 1962. *Strukturwandel der Öffentlichkeit: Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Neuwied: Luchterhand.
- Hardt, Hanno. 1979. *Social Theories of the Press: Early German & American Perspectives*. Beverly Hills: Sage.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich Hegel. 1973 [1821]. *Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Heikkilä, Heikki ja Risto Kunelius. 1997. "Julkisen journalismin äärellä: ajatuskokeita pääsyn, keskustelun ja harkinnan käsitteillä." *Tiedotustutkimus* 20 (4): 5–21. <https://doi.org/10.23983/mv.61297>.
- Himmelstrand, Ulf ja Kaarle Nordenstreng. 1970 [1969]. "The Need for Goal-Research regarding Mass-Communications." Teoksessa Kaarle Nordenstreng. *Tutkimuskohteena radio ja televisio: tiedotusopillisia lähestymistapoja*, liite 4. Tampere: Tampereen Yliopisto, kommunikaation tutkimuksen laitos.
- Hintikka, Jaakko. 1957. "Arvokäsitteistä sosiaalitieteiden metodiopissa." *Ajatus* 20: 27–47.
- Horkheimer, Max ja Theodor W. Adorno. 1947. *Dialektik der Aufklärung: Philosophische Fragmente*. Amsterdam: Querido.
- Jyränki, Antero, Yrjö Littunen ja Eino S. Repo. 1971. *Miten professoria tehdään: kiistakirjoitus akateemisesta nimitysjärjestelmästä*. Helsinki: Otava.
- Kaila, Eino. 1941. "Romantiikka ja nykyaika: Snellmanin 'Idee der Persönlichkeit'-teoksen sata-vuotismuiston johdosta." *Historiallinen aikakauskirja* 39 (1): 1–16.
- Kolakowski, Leszek. 1972 [1966]. *Positivist Philosophy: From Hume to the Vienna Circle*. Engl. Norbert Guterman. Harmondsworth: Penguin.
- Kervégan, Jean-François. 1986. "De la démocratie à la représentation: à propos de la politique hégélienne." *Philosophie* 13: 38–67
- Kuka kukin on. 2009. *Kuka kukin on: henkilötietoja nykypolven suomalaisista 2009*. Helsinki: Otava.
- Lauristin, Marju. 1979. "Marxilaisen joukkotiedotusteorian kehitysongelmia." *Sosiologia* 16 (4): 285–295.

- Leibniz, Gottfried Wilhelm. 1959 [1688–1690]. "Discours touchant la methode de la certitude et l'art d'inventer, pour finir les disputes et pour faire en peu de tems de grands progres." Teoksessa Gottfried Wilhelm Leibniz, *Opera philosophica*, toimittanut J. E. Erdmann, 172–176. Aalen: Scientia.
- Malmberg, Tarmo. 2020. "Viestintä- ja mediatutkimus käyttäytymistieteenä." *Media & viestintä* 43 (3): 247–259. <https://journal.fi/mediaviestinta/article/view/98409>.
- Malmberg, Tarmo. 2021. "Mediavalistuksen esteet 2: indoktrinaatio." *Media & viestintä* 44 (2): 154–166. <https://journal.fi/mediaviestinta/article/view/109864>.
- Merrill, John C. 1997. "Communitarianism's Rhetorical War against Enlightenment Liberalism." Teoksessa *Midex News: The Public/Civic/Communitarian Journalism Debate*, toimittanut Jay Black, 54–65. Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Moragas Spa, Miquel de. 1981. *Teorías de la comunicación*. Barcelona: Gustavo Gili.
- Nordenstreng, Kaarle. 1965. "Yleisradio menee itseensä." *Sosiologia* 2 (3): 143–144.
- Nordenstreng, Kaarle. 1966. "Yleisradion tutkiva suunta." *Luotain* 5 (3): 6–11.
- Nordenstreng, Kaarle. 1967. "Yleisradion tutkimustoiminta." *Psykologia* 2 (4): 143–149.
- Nordenstreng, Kaarle. 1969a. *Toward Quantification of Meaning: An Evaluation of the Semantic Differential Technique*. Helsinki: Suomen Tiedeakatemia.
- Nordenstreng, Kaarle. Toim. 1969b. *Joukkotiedotus ja yleisö*. Helsinki: Weilin+Göös.
- Nordenstreng, Kaarle. 1969c. "Los estudios de información en Finlandia." *Estudios de Información* 9: 73–96.
- Nordenstreng. 1973a. "Suomen tajuntateollisuuden talous." *Sosiologia* 9 (3): 107–115.
- Nordenstreng, Kaarle. 1973b. "Normative Directions for Mass Communication Research." Teoksessa *Mediaforskning – kommunikasjon og samfunnsansvar: rapport fra en nordisk konferans i Oslo 18.–21. juni 1973*, toimittanut Sverre Høyer, 45–55. Oslo: Universitet i Oslo, Institutt for presseforskning.
- Nordenstreng, Kaarle. 1975. *Tiedotusoppi: johdatus yhteiskunnallisten viestintäprosessien tutkimukseen*. Helsinki: Otava.
- Nordenstreng, Kaarle. 1976. "Recent Developments in European Communications Theory." Teoksessa *International and Intercultural Communication*, toinen, laajennettu painos, toimittaneet Heinz-Dietrich Fischer ja John Calhoun Merrill, 457–465. New York: Hastings House.
- Nordenstreng, Kaarle. 1977a. "From Mass Media to Mass Communication." Teoksessa *Mass Media Politics in Changing Cultures*, toimittanut George Gerbner, 269–283. New York: John Wiley & Sons.
- Nordenstreng, Kaarle. 1977b. *Kommunikationsteori: om massmedierna och kunskapsprocessen i samhället*. Ruots. Nils-Börje Stormbom. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Nordenstreng, Kaarle (with Lauri Hannikainen). 1984. *The Mass Media Declaration of UNESCO*. Norwood: Ablex.
- Nordenstreng, Kaarle. 1993. "New Information Order and Communication Scholarship: Reflections on a Delicate Relationship." Teoksessa *Illuminating the Blindspots: Essays Honoring Dallas W. Smythe*, toimittaneet Janet Wasko, Vincent Mosco ja Manjunath Pendakur, 251–273. Norwood: Ablex.
- Nordenstreng, Kaarle. 1995. "The Journalist: A Walking Paradox." Teoksessa *The Democratization of Communication*, toimittanut Philip Lee, 114–129. Cardiff: University of Wales Press.
- Nordenstreng, Kaarle. 1997. "Beyond the Four Theories of the Press." Teoksessa *Media and Politics in Transition: Global Identity in the Age of Globalization*, toimittaneet Jan Servaes ja Rico Lie, 97–109. Leuven: Acco.
- Nordenstreng, Kaarle. 2013. Deconstructing Libertarian Myths about Press Freedom. Teoksessa *Freedom of Expression Revisited: Citizenship and Journalism in the Digital Era*, toimittanut Ulla Carlsson, 45–59. Göteborg: Nordicom.

- Nordenstreng, Kaarle. 2016. "Being (Truly) Critical in Media and Communication Studies: Reflections of a Media Scholar between Science and Politics." *Javnost: The Public* 23 (1): 89–104. <https://doi.org/10.1080/13183222.2016.1149763>.
- Nordenstreng, Kaarle. 2020. *The Rise and Fall of the International Organization of Journalists Based in Prague 1946–2016: Useful Recollections, Part III*. Prague: Karolinum.
- Nordenstreng, Kaarle ja Tapio Varis. 1973. "The Nonhomogeneity of the National State and the International Flow of Communication." Teoksessa *Communications Technology and Social Policy: Understanding the New "Cultural Revolution"*, toimittaneet George Gerbner, Larry P. Gross ja William H. Melody, 393–412. New York: John Wiley & Sons.
- Nordenstreng, Kaarle ja Osmo A. Wiio, toim. 1986. *Suomen viestintäjärjestelmä*. Espoo: Weilin+Göös.
- Nordenstreng, Kaarle ja Osmo A. Wiio, toim. 2001. *Suomen mediamaisema*. Porvoo: WSOY.
- Pernaa, Ville. 2021. *Pimeä vuosikymmen: Suomi 1968–1981*. Helsinki: Siltala.
- Pulkkinen, Tuija. 1983. "J. V. Snellmanin valtio-oppi." Teoksessa *Valtio ja yhteiskunta: tutkielmia suomalaisen valtiollisen ajattelun ja valtio-opin historiasta*, toimittaneet Jaakko Nousiainen ja Dag Anckar, 61–77. Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY.
- Pulkkinen, Tuija. 1996. "Snellmanin perintö suomalaisessa sananvapaudessa." Teoksessa *Sananvapaus*, toimittanut Kaarle Nordenstreng, 243–269. Helsinki: WSOY.
- Pulma, Panu. 1988. "Jäähyväiset Snellmanille." *Helsingin Sanomat* 17.4.1988, A 18.
- Puster, Rolf W. 2021. "Libertarianism". Teoksessa *Enzyklopädie Philosophie*. Bd. 2, toimittanut Hans Jörg Sandkühler, 1421–1425. Hamburg: Felix Meiner.
- Rasila, Viljo. 1973. *Yhteiskunnallinen Korkeakoulu 1925–1966*. Porvoo: WSOY.
- Rein, Th. 1904 [1898]. *Juhana Vilhelm Snellmanin elämä*. Edellinen osa. Toinen, tarkastettu painos. Helsinki: Otava.
- Rothacker, Erich 1927. "Logik und Systematik der Geisteswissenschaften." Teoksessa *Handbuch der Philosophie*. Abteilung II: *Natur/Geist/Gott*, toimittaneet Alfred Baeumler ja Manfred Schröter, [Beitrag C] 1–171. München und Berlin: R. Oldenbourg.
- Saarikoski, Merja. 1983. *Viestintäimperialismin teorian kritiikkiä erityisesti Herbert I. Schillerin ajatusmuotojen kritiikkinä*. Tampere: Tampereen yliopisto, tiedotusopin laitos.
- Salinas, Raquel ja Leena Paldán. 1979. "Culture in the Process of Dependent Development: Theoretical Perspectives." Teoksessa *National Sovereignty and International Communication*. Norwood, toimittaneet Kaarle Nordenstreng ja Herbert I. Schiller, 82–98. New Jersey: Ablex.
- Schiller, Herbert I. 1969. *Mass Communications and American Empire*. New York: August M. Kelley.
- Servaes, Jan ja Rico Lie, toim. 1997. *Media and Politics in Transition: Cultural Identity in the Age of Globalization*. Leuven: Acco.
- Shils, Edward. 1997 [1978]. "The Antinomies of Liberalism." Teoksessa Edward Shils. *The Virtue of Civility: Selected Essays on Liberalism, Tradition, and Civil Society*, 123–187. Indianapolis: Liberty Fund.
- Siebert, Fred S. 1956. "The Libertarian Theory of the Press." Teoksessa Fred S. Siebert, Theodore Peterson ja Wilbur Schramm. *Four Theories of the Press: The Authoritarian, Libertarian, Social Responsibility, and Soviet Communist Concepts of What the Press Should Be and Do*, 39–71. Urbana: University of Illinois Press.
- Smith, Adam. 1984 [1759]. *The Theory of Moral Sentiments*. Toim. D. D. Raphael ja A. L. Macfie. Indianapolis: Liberty Fund.
- Smythe, Dallas W. 1977. "Communications: Blindspot of Western Marxism." *Canadian Journal of Political and Social Theory* 1:3, 1–27.
- Smythe, Dallas W. (1981). "Communications: Blindspot of Economics." Teoksessa *Culture, Communications, and Dependency: The Tradition of H. A. Innis*, toimittaneet William H. Melody, Liora Salter ja Paul Heyer, 111–125. Norwood, New Jersey: Ablex.

- Snellman, J. V. 1928 [1842]. *Valtio-oppi*. Suom. Heikki Lehmusto. Teoksessa J. V. Snellman. *Kootut teokset II*, 5–280. Porvoo. WSOY.
- Snellman, J. V. 1982 [1846]. ”Sivistys ja yleishenki.” Suom. J. Hollo, suomennoksen tarkistanut Pellervo Oksala. Teoksessa J. V. Snellman. *Teokset III: Kuopion kausi*, toimittaneet Reijo Wilenius, Eero Ojanen ja Pellervo Oksala, 185–193. Jyväskylä: Gummerus.
- Stormbom, Nils-Börje. 1970. ”Consciousness-Industry and Democracy.” Teoksessa *Report on a Round Table ”Communication 1980” on Mass Communication Research and Policy*, 38–43. Helsinki: Finnish National Commission for Unesco; Finnish Broadcasting Company.
- Tampereen yliopisto. 2009. Kaarle Nordenstrengin nimikirjanote. Tampereen yliopiston arkisto.
- Teljo, Jussi. 1934. *Valtio ja yhteiskunta Snellmanin valtiofilosofiassa*. Helsinki: WSOY.
- Thussu, Daya Kishan ja Kaarle Nordenstreng, toim. 2020. *BRICS Media: Reshaping the Global Communication Order?* London: Routledge.
- Varis, Tapio. 1973. *International Inventory of Television Programme Structure and the Flow of TV Programmes between Nations*. Tampere: Research Institute and Institute of Journalism and Mass Communication, University of Tampere.
- Varis, Tapio. 1974. Global Traffic in Television. *Journal of Communication* 24 (1): 102–109. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1974.tb00360.x>.
- Varis, Tapio. 1979. *Globaaliset ongelmat ja tiedonvälitys* Tampere: Tampereen yliopisto, tiedotusopin laitos.
- Weber, Max. 1973 [1904]. ”Die ’Objektivität’ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis.” Teoksessa Max Weber. *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, 4., tark. painos, 146–214. Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Vehmas, Raino. 1971. ”Lehdistö poliittisena vaikuttajana.” Teoksessa *Suomen sanomalehdistö – yhteiskunnan kuvastin*, toimittanut Heikki V. Vuorinen, 130–142. Helsinki: Sanomalehtien Liitto.
- Wiio, Osmo A. 1970. Yleisön ja viestinnän vapaus. Helsinki: Mainos-TV.
- Wiio, Osmo A. 1978. ”Kansallinen ja kansainvälinen viestinnän oikeus.” Teoksessa *Uusi kansainvälinen tiedotusjärjestys: raportti Suomen Unesco-toimikunnan seminaarista*, toimittanut Marjatta Oksanen, 61–68. Helsinki: Opetusministeriö.

Viitteet

- 1 Kiitän Pirjo Hannua (Tampereen kaupunginkirjasto) aineistonhankinta-avusta ja lehden toimintaa palautteesta, joka sai minut harkitsemaan uudelleen kirjoituksen painopisteen.
- 2 *Viestintäpolitiikka* on silloin käytetty ilmaisu, nytemmin puhuttaisiin *mediapolitiikasta*. Sanaston muutos tapahtui 1980-luvun jälkeen (vrt. Nordenstreng ja Wiio 1986; 2001).
- 3 Suomessa Nordenstrengin kannalle vastakkaista viestintäpolitiikkaa edusti Osmo A. Wiio (esim. 1970; 1978; Wiion oppositioroolista 70-luvulla ks. Malmberg 2020, 253–254).
- 4 Jostain syystä Siebert kutsuu liberaalia käsitystä libertariaaniseksi, vaikka nämä käsitteet tarkoittavat eri asioita. Libertarianismi on eräänlaista anarkistista liberalismia, jossa yksilön oikeus olla piittaamatta kanssaihmisistä on viety äärimilleen. Liberalismissa on taas Adam Smithistä (1759) lähtien voimakas virtaus, joka korostaa yksilöiden sosiaalisia siteitä ja osallistumista yhteishyväntuottamiseen (ks. libertarianismin käsitteestä. Puster 2021; liberalismien käsitteestä Shils 1997 [1978]).
- 5 Saksalaisen tutkimuksen unohdus luonnehtii myös Nordenstrengin pohjoisamerikkalaisia työtovereita. Smythe (1977; 1981) väittää, ettei media- eikä taloustieteessä ole kiinnitetty huomiota mainonnan perustavaan merkitykseen kapitalismille. Itse asiassa Karl Bücher oli esittänyt Smythen kantaa muistuttavan teesin puoli vuosisataa aikaisemmin.